

**Dubravka Zima, *Djevojka u gradu.*
Djevojaštvo u 19. stoljeću,
Naklada Ljevak, Zagreb, 2022., 303 str.**

Unatoč tome što se devetnaestostoljetna društvena, intelektualna, književna i politička freska ne može požaliti na nedostatak historiografske i kritičarske pažnje, čini se da postoje još neki aspekti koje bi vrijedilo holistički rasvijetliti kako bismo danas dobili što potpuniji uvid u svakodnevicu građanske epohe koja je utrla put našem modernom društvu. Studijima djetinjstva i mladenaštva, profesorica Dubravka Zima utvrđuje povezanost književne i kulturne povijesti, napose društvene povijesti i povijesti svakodnevnih praksi unutar niza raznovrsnih povijesno-političkih i društvenih procesa te političke polifonije na prostoru onodobne Hrvatske. Empirijskim pristupom otkriva višeslojnost tema, emaniirajući nove spoznaje potrebne za kritičko razmijevanje svih njihovih aspekata. Iako je predmoderna i ranomoderna povijest djevojaštva nerijetko predmetom multidisciplinarnoga istraživačkog interesa, domaća humanistika dosad nije zastupala historiografsku obradu toga pitanja kao zasebne cjeline, izuzev dobro dokumentirane problematike djevojačkoga obrazovanja tijekom devetnaestoga stoljeća. U knjizi *Djevojka u gradu. Djevojaštvo u 19. stoljeću*, autorica u potrazi za imagološkim strukturama o djevojkama iz različitih vizura otkriva tragove njihova života, što uključuje obojenost društvenih slojeva i klasa. Kako se uvodno tumači, termin „gradski“ nastoji obuhvatiti djevojke različitih socijalnih statusa koje obitavaju na prostoru grada, dok se pojam „djevojka“ rabi kao oznaka za početak dobi ženske adolescencije, odnosno kao vrijeme „omeđeno pravno-formalnim prelaskom iz statusa nedoraslosti (nakon 14 godine) do granice pravne zrelosti (do 24. godine)“ (Zima, 2022: 15). Pritom valja spomenuti kako o građanskoj svakodnevici druge polovice devetnaestoga stoljeća postoji mnogo arhivske građe potrebne za vjerodostojno rekonstruiranje načina života imućnijih slojeva, što nije slučaj kada su posrijedi manje privilegirane skupine.

Poglavlje naslova „Djevojka u gradu: opis, regulacija, imagologija, gradsko djevojaštvo“ promatra se u kontekstu statističkih podataka, pravno-kodifikacijskih parametara, pomoću psiholoških i pedagoških tumačenja te imagoloških i predodžbenih paradigmi kojima se djevojaštvo prezentira u književnoj, paraknjiževnoj i periodičkoj devetnaestostoljetnoj produkciji. U pogledu pravne kodifikacije, autorica navodi kako je *Općim austrijskim zbornikom* na hrvatsko-

me području od 1853. propisano kako djevojka može biti predmetom današnjega obiteljskog prava, radnoga zakonodavstva, javnoga reda i kaznenoga prava. U tom smislu zanimljivo je kako opći građanski zakonik ne naglašava pitanje ženskoga vlasništva te se u pogledu nasljedstva povlašćuje muška strana. Obiteljsko pravo nedvojbeno upućuje na javni moral pa je životno partnerstvo bez sklopljenoga braka bilo strogo zabranjeno, dok se navršениh 14 godina više nije smatralo ženidbenom zaprekom dobi. Obrtni zakon odredio je pak najnižu dob zapošljavanja pa su djevojke kao i dječaci već od 10. godine smjele raditi u tvornicama, a niti kazneni zakon nije postavljao razlike između spolova. U pedagoškom i psihološkom smislu, građansko djevojaštvo razmatra se u nizu imagama kao višeznačnih predodžbenih struktura posredstvom kojih dolazi do uspostave stereotipa. Kao ključan imagem građanskoga devetanaestoga stoljeća ističe se „naravna odredba“, odnosno ideološka, retorička i misaona figura kojom se u pedagoškim i javnim politikama reguliraju ženski i djevojački životi tijekom devetnaestoga stoljeća (usp. Zima, 2021: 49). Njome se pokriva niz diskurzivnih praksi i kodova ponašanja koji postupaju kao ideološki i regulativni elementi u raspravi o ženskom pitanju kao što su brak, majčinstvo, seksualnost. Potonje je u smislu čistoće i nevinosti bio najvažniji zahtjev koji je građansko društvo postavljalo pred djevojke, pa je „pupoljak“ predstavljao ustaljenu romantiziranu metaforu djevojačke seksualnosti, čemu se kontrahiralo „prekomjerno razdraživanje čuvstava“. *Pedagogijska enciklopedija* iz 1896. godine, kao temeljnu pedagošku interpretaciju djevojaštva propisat će majčinstvo, naglašavajući kako „žena nije žena ako nije mati“ (Zima, 2022: 55). Sljedeća tema koju pedagogija smatra relevantnom opasnost je koju donosi djevojačko čitanje na što je u listu *Napredak* 1893. upozorila Jagoda Truhelka naslovom „Što da čitaju naše mlade djevojke“, iskazujući negodovanje što unutar domaće literarne produkcije ne pronalazi štivo prilagođeno ciljanoj publici. Također, psihologijske će ideje o predodžbenim i voljnim distinkcijama između spolova do kraja stoljeća u javnome diskurzu opstajati kao neupitne. U pogledu normiranja i regulacije građanskoga djevojaštva, autorica navodi popis publikacija kasnoga devetnaestog stoljeća koje donose katalog poželjnih djevojačkih osobina. Tako primjerice Franjo Klaić 1865. objavljuje priručnik naslova *Mala gospodarica ili najbitnije čestice umnoga gospodarstva*, a Josip Gall 1881. *Uzorjevojka: kako da djevojka omili Bogu i ljudem* gdje ističe božanski autoritet kao glavni izvor adekvatnoga ženskog ponašanja, odnosno čistoće,

marljivosti, susretljivosti, reda, dostojanstva, čednosi, skromnosti, empatije, štedljivosti. U tom smislu, valja spomenuti i katoličku moralku kao specifično područje savjetničkoga diskursa koje je od sredine devetnaestoga pa do prvih desetljeća dvadesetoga stoljeća iznjedrilo oko 150 katoličkih molitvenika ili religijskih savjetnika od čega je samo djevojkama posvećeno sedam tekstualnih izdanja, počev od 1863. godine kada je objelodanjen naslov *Zaručnica Isusova: poučna i molitvena knjiga namenjena djevojkam*. Govoreći o figuri djevojke u fikcijskoj i nefikcijskoj književnosti, ističe se kako je tijekom devetnaestoga stoljeća više različitih tipova literature stasalo na nizu predodžbi poput već spomenutog imagama „pupoljka“ kao diskurzivno izuzetno frekventnog u gotovo cjelokupnoj prozi hrvatskoga romantizma, realizma i moderne. Drugim adutom smatraju se govorne figure o štetnosti djevojačkoga čitanja romana, što je prezentirano djelom *Posljednji Stipančići* (1899.) Vjenceslava Novaka. Kao treći adut razabire se raskorak između figure djevojke oblikovane unutar adolescentskoga književnog polja i predodžaba o djevojkama kakve se pronalaze u kanonskoj i popularnoj hrvatskoj prozi devetnaestoga stoljeća. Kao primjer toga autorica postavlja u opoziciju djevojke Savku iz romana *Savka i Stanko* (1882.) Davorina Trstenajka te Branku iz istoimenoga Šenoina romana (1881.) pa se uočavaju bitne strukturne, narativne, stilističke i retoričke razlike jer Stan-ka kao pasivni agens do kraja ostaje uzorom plemenite i poslušne domoljupke, dok Branka svojom konfliktnom komponentom mijenja smjer naracije predstavljajući aktivni agens. Djevojka u kanonskoj hrvatskoj književnosti devetnaestoga stoljeća najčešće je definirana preporodnim toposom djevojka-nacija, najpisutnijim u angažiranoj poeziji onoga vremena. Pripovijetke i romani od 1840. pa do kraja stoljeća eksploatiraju narativ romanse u kojoj je figura djevojke oblikovana kao objekt muške žudnje. Ipak, književna produkcija unatoč poznatoj Nemicovoj tipologiji ženskih likova, pruža nešto kompleksniju sliku djevojaštva reprezentiranu ideološkim normiranjem pripadajuće joj zajednice. Tako sižejno oblikovnje proznoga teksta temeljeno na protagonistovoj žudnji pruža djevojci niz strategija čijom će se uporabom potom odrediti njezino daljnje strukturiranje u rasponu od vrijednog, pozitivnog i moralnog lika časne djevice sve do nevrjednog, opasnog i demonskog lika nečasne žene. Fabularni zapleti nastali na Illouzovoj tezi o povezanosti romantične ljubavi i kapitalizma dovode do tipa djevojke čija je fatalna ljepota obrnuto proporcionalna njezinoj zloćudnosti, a kojoj su unutar domaćega književnog stvaralaštva Kumičić i Ko-

vačić posvetili najprepoznatljivije stranice (*Olga i Lina* 1881, *Gospođa Sabina* 1883, *U registraturi* 1888). Uz taj tip, valja spomenuti nelijepu i neprilagođenu djevojku čija se funkcija realizira izvan odnosa prema muškarcu, o kojoj progovaraju Šenoina *Kanarinčeva ljubovca* (1880), Vojnovičev *Geranium* (1879), Novakov *Pavao Šegota* (1888.) itd. te djevojku-učiteljicu kao odlučnu i hrabru domoljupku koja utjelovljuje intelektualni i duhovni preporod zapuštenoga hrvatskog sela u djelima poput Perkovčeve *Stankovačke učiteljice* (1871), Šenoine *Branke* (1881.) i dr. Dječja i adolescentska proza za djevojke do kraja stoljeća razvija se gotovo neovisno o nedječjem književnom polju i o imagologiji djevojaštva koju definira. Riječ je o kraćim romanima, pripovijetkama, crticama, feljtonima i priložima u kojima se uočava odvajanje djevojačkih likova od njihove ekonomske dimenzije te od dotad gotovo imanentne funkcije objekta muške žudnje s jedne te njihovo postavljanje u odnos prema zastupnicima autoriteta odraslih s druge strane. Temeljni primjeri ideoloških i imagoloških obzora adolescentske književnosti – Novakova *Maca* (1881.) i Trstenjakovi *Savka i Stanko* (1882.) – uvelike će utjecati na imagološke naglaske djevojaštva u periodu nakon 1880. i 1890. godine, kada je razvidan odmak od religijske dogmatike, o čemu svjedoče djela Jagode Truhelka i Jelice Belović-Bernadzikowske.

Središnji dio naslova „Djevojka u gradu: življena djevojaštva“ bavi se devetnaestostoljetnim djevojaštvom u kontekstu tijela, tjelesnosti, prostora, prostornosti, društvenosti, kulturne recepcije te afektivnosti i interpersonalnih odnosa. U tu se svrhu autorica referira na dnevničke, memoarske, epistografske i druge arhivske povijesne izvore pa odabire detaljne dnevničke iskaze Dragojle Jarnević, Ivane Mažuranić te Vilme Miskolczy. Dragojla Jarnević rođena je 1812. godine u Karlovcu. Nakon završene pučke škole na njemačkome jeziku obrazovanje nastavlja učeći samostalno hrvatski jezik na kojem piše *Domородne poviesti* (1843.) i *Dva pira* (1864). Dnevnik započinje pisati 1833. na njemačkom te ga nastavlja na hrvatskome jeziku. Vodi ga svakodnevno, podastirući uvid u običajne, intelektualne i ine svakodnevne prakse građanske sredine svojega vremena. Ivana Mažuranić rođena je 1874. godine u Ogulinu, a djevojačke godine provela je u Zagrebu gdje je polazila najprije pučku, potom i višu školu. S obzirom na to da je bila pripadnicom društveno izuzetno angažirane obitelji, Ivana se zarana susrela sa zagrebačkom građanskom elitom. Krajem 1880-ih započinje pisati dnevnik u koji na hrvatskom, francuskom i engleskom jeziku unosi obilje svakodnevnih informacija. Vilma Miskolczy kao

rođena Osječanka, svoj memoarski zapis povećuje djevojačkim godinama provedenim upravo u tom gradu, što prekida povremenim posjetima hrvatskoj, ali i carskoj prijestolnici. Služi se njemačkim jezikom te obuvaća period do sredine dvadesetoga stoljeća. Uz ova tri reprezentativna dnevnička zapisa, autorica se referira i na kratak memoarski zapis u pseudodnevničkom obliku grofice Ane Jelisave Janković (1933), autobiografiju Jagode Truhelke (1944), Zdenke Marković te korespondenciju i djevojačke spomenare Klementine Tinke Kopač udane Vojnović. Pitanje tijela i tjelesnosti u svrhu proučavanja povijesti građanskog djevojaštva promatra se unutar nekoliko interpretacijskih smjerova, odnosno u smislu ideološke interpretacije djevojačkog kao simboličkog tijela prema kojem će se obnavljati nacija, u smislu zdravstvenih pitanja, u okviru povijesti odijevanja te u pogledu seksualnosti. Povijesna promjena shvaćanja tijela locira se u period obrazovne reforme bana Mažuranića. Djevojačko tjelesno zdravlje unutar referentnoga ideološkog konteksta izuzetno je važno jer je povezano s fizičkom i društvenom reprodukcijom, stoga i pedagoški krugovi posvećuju izrazitu pozornost ženskoj tjelesnosti što se saznaje iz *Napretka*. Prijetnjom djevojačkome zdravlju smatrano je dugotrajno sjedenje u školskim klupama, a pod posebnom prismotrom bila je i odjeća, pa je zbog zatezanja struka i grudi osobito nepoželjnim predmetom bio korzet. Značajan segment ideologizacije tjelesnosti povezan je s pedagoškim procesima autoriteta. Unatoč tome što je nakon Mažuranićeva zakona dio učiteljskoga kadra lobirao za ponovno uvođenje tjelesnoga kažnjavanja, djevojčice i djevojke *Okružnicom školskih vlasti* bile su izuzete od fizičkoga kažnjavanja. U pogledu prostora i prostornosti, saznaje se kako devetnaestostoljetna gradska djevojka posjeduje specifično iskustvo koje ovisi o njezinu društvenom i klasnom položaju, obiteljskim mogućnostima i strategijama. U tom smislu, najvažniji aspekt odnosi se na poimanje neposrednog im životnoga prostora pa je tako kod imućnijih predstavnica naglasak stavljen na reprezentativnost, dok je u ostalih na funkcionalnost. Osim toga, valja se osvrnuti i na javni prostor, kao mjesto slobode i društvenosti, što se najprikladnije oslikava metaforom lutanja gradom noću, što je građanskim pripadnicama više klase predstavljalo privilegiju. U kontekstu obrazovanja, treba istaći kako se gradske i seoske djevojke do kraja devetnaestoga stoljeća susreću s istom obrazovnom ponudom, dok se razlikuju njihovi odgovori na nju jer su u skladu s datim im mogućnostima. Prvi značajniji javni napor oko obrazovanja djevojaka na hrvatskome prostoru potječe iz osamnaestostoljetne terezijanske

reforme. U Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu i Osijeku obrazovanje se sastojalo od obvezne četverogodišnje pučke škole te isto toliko dugačke više djevojačke škole, dok je u Zagrebu od sredine 1860-ih u samostanu Sestara milosrdnica djelovala i ženska preparandija. Djevojkama u Hrvatskoj do početka 1890-ih nije bilo dostupno gimnazijsko, kao niti akademsko sveučilišno obrazovanje, što se moglo nadoknaditi u Beču ili Grazu. U smislu vrijednosnog sustava oko kojega se gradila obrazovna klima, prevladavalo je tradicionalno patrijarhalno načelo. Govoreći o društvu i društvenosti, devetnaestostoljetni grad nudio je različite vrste zabavnih praksi koje su neminovno bile sredstvom i klasnoga razgraničavanja. Tako su se plesovi, kao najpopularnija građanska kulturna zabava na kojoj su smjele sudjelovati djevojke već od 14. godine starosti, za više slojeve organizirali u glazbenim zavodima, kulturnim domovima, kazališnim dvoranama, dok su djevojke radnice svoje plesno zadovoljstvo tražile u krčmama, što je u javnoj percepciji imalo negativan predznak. U okviru kulturnih i zabavnih praksi spominju se glazbena i likovna umjetnost, šivanje, kupanje u rijeci za ljetnih mjeseci itd, a spominje se i seksualnost u smislu represivnosti koja bi nerijetko rezultirala subverzijom. Dio o djevojačkoj afektivnosti u okviru ljubavi i zaljubljenosti donosi spoznaju kako je ljubav prema domovini često bila isprepletena s idejama o romantičnoj ljubavi pa će tako Ivana Mažuranić na više mjesta u svojem dnevniku navesti kako se ne želi udati za nekoga tko nije Hrvat (Zima, 2022: 273). Relevantni izvori znanja o tim temama za onodobne djevojke bili su romani, koji su istovremeno kadšto predstavljali i mjesta beskorisnog i pretjeranog uzbuđenja. Unatoč tome što je devetnaestostoljetni djevojački afektivni život bio raznolik, autorica će zaključiti kako su, unatoč suprotnim nastojanjima i neprekidnome nadzoru, djevojke svoju zaljubljenost uspijevale pohranjivati unutar granica vlastite autonomije.

Devetnaestostoljetna fikcijska, nefikcijska te periodička literatura, kao i ostala arhivska građa, danas predstavlja neprocjenjivo informativno i kulturno blago bez kojeg naprosto nismo u stanju razumjeti ne samo prošlu nego i situaciju u kojoj živimo. Stoga je velika šteta što tako nedostatno poznajemo zaboravljene riznice arhivske građe koja nam svjedoči o nekim starim vremenima određenima specifičnim društvenim, političkim, pravnim, kulturnim i inim procesima te okolnostima, a za koja nam i dalje nedostaje multidisciplinarnih, dubinskih istraživanja i uvida. Stoga je knjiga Dubravke Zime golem doprinos domaćoj humanističkoj i društvenoj znanosti jer otvara velik broj tema vezanih

za povijest djevojaštva u Hrvatskoj devetnaestoga stoljeća, što uklapa u tada aktualne svjetske kulturne i društvene tijekove. Gotovo zaboravljena građanska kultura onodobne Hrvatske danas pripada svijetu uspomena. Tek prašnjavi listovi memoarskih zapisa i izbljedjele fotografije nepoznatih lica sačuvanih albuma vraćaju nam zvuk utrnutog smijeha lijepih dama duž gornjogradskoga šetališta, dok se puteni anđeli zagonetno smješkaju s obiteljskoga porculana skrivajući još poneku tajnu davno minuloga djevojaštva.

Ivona Smolčić